

Методика. Практика. Експеримент

З досвіду роботи гімназії №290 м. Києва

Диференціація як провідний принцип допрофільної підготовки учнів основної школи

Людмила ЛИПОВА,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України,

Михайло ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ,

директор ІППО Київського університету імені Бориса Грінченка,

Поліна ЗАМАСКІНА,

директор гімназії №290 м. Києва, вчитель фізики, вчитель-методист, відмінник освіти України

Характерною ознакою сьогодення є перехід людства від епохи індустріалізації до епохи інформатизації, коли нова інформація та інформаційні технології змінюються швидше, ніж відбувається зміна поколінь. Тому перед сучасною школою стоїть завдання підготувати випускників, здатних навчатись упродовж життя, набувати і застосовувати знання на рівні компетенцій, бути конкурентоспроможними в умовах динамічних змін у суспільстві.

Нині одним з важливих напрямів ефективної підготовки учнів до життя є диференціація в цілому і профільна диференціація зокрема, враховуючи етап допрофільної підготовки. Треба зазначити, що в практичній реалізації основними векторами диференціації навчання є: а) диференціація цілей навчання; б) диференційований підхід за рахунок здійснення психологічного супроводу диференціації (врахування вікових особливостей, стадій

розвитку, типу мислення, інтересів, уподобань); в) диференціація навчального змісту і його засвоєння учнем на рівні максимальних акмеологічних можливостей щодо привласнення і прирощення змісту, орієнтація не лише на когнітивний і операційний компоненти, а й на мотиваційно-орієнтаційний, аксіологічний та креативний.

Поняття «диференціація» походить з латини і означає поділ, відмінність, розшарування, розчленування цілого на різні частини, форми, ступені. Диференціацію навчання розуміють як таку організаційну форму занять, при якій групи формуються за певною спільною ознакою і навчання проводиться за різними навчальними планами і програмами з максимальним урахуванням вікових та індивідуальних можливостей суб'єктів учіння [13, с. 119]. Диференціацію навчання розглядають сьогодні як засіб розв'язання багатьох проблем школи, підвищення якості навчання [10, с. 186].

Диференційованим навчанням прийнято вважати спеціально організовану навчально-пізнавальну діяльність, яка, враховуючи вікові, індивідуальні особливості, соціальний досвід і стартовий стан учнів, спрямована на їхній оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток, засвоєння необхідної сукупності знань, практичних дій за різними навчальними планами і програмами. Диференційоване навчання передбачає трансформацію класних форм у типолого-групові форми навчання і забезпечує перехід від мікрогрупових форм до індивідуальних [13, с. 119]. Тому диференціацію вважають

окремим видом індивідуалізації навчання, що полягає в реалізації індивідуального підходу до окремих груп людей [10, с. 177].

Поняття «*диференційований підхід у навчанні*» є значно вужчим, ніж поняття «*диференційоване навчання*». Диференційований підхід передбачає деякі елементи диференціації в процесі будь-якого навчання [13, с. 119]. Цей підхід у навчанні зазвичай ініціюється педагогами-практиками, керівниками і педагогічними працівниками різних закладів освіти та активно підтримується вченими [там само, с. 4].

Методологічною основою сучасного диференційованого навчання є така організація навчальної діяльності, за якої кожному учню створюються умови для максимального розвитку його здібностей, нахилів, уподобань, задоволення пізнавальних потреб та інтересів у засвоєнні змісту навчального матеріалу [2, с. 211]. Диференціація розглядається не як мета, а як засіб розвитку особистості учня. Критерієм її ефективності є успішність його самовияву і самоствердження, відповідність результатів навчання і виховання соціальним запитам.

Проблема диференціації навчання не нова у вітчизняній освіті, проте нині вона стала однією з найактуальніших у педагогічній теорії та практиці і розв'язується шляхом здійснення комплексу заходів [там само, с. 6]. Це зумовлено тим, що сучасна філософія освіти ґрунтується на принципі демократизму, а отже, формує основні засади особистісно орієнтованої освіти, головною ознакою якої є дитиноцентризм (на противагу предметоцентризму в навчанні), згідно з яким зусилля школи і педагогів спрямовуються на формування в кожному учневі неповторної й унікальної особистості, здатної критично мислити, приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, підготовленої до свідомої, ефективної й динамічної діяльності в різних галузях життя.

Диференціація в умовах профільного навчання має свої особливості, хоча саме профільне навчання є різновидом зовнішньої диференціації, характерною ознакою якої є те, що на основі вивчення особистісних рис (нахилів, інтересів, здібностей учнів) і врахування місцевих умов створюються класи різних профілів.

Як зазначено у Концепції профільного навчання в старшій школі, створенню профільних класів передують допрофільна підготовка, яка певною мірою полегшує розвиток нахилів і здібностей дітей, а за умови належної психолого-педагогічної діагностики дає можливість об'єктивно оцінити кожного учня, виявити і врахувати тонкі психологічні нюанси кожної особистості [5]. Мета допрофільної підготовки – допомогти випускнику основної школи у виборі профілю навчання за рахунок переорієнтації навчально-виховного процесу на розвиток індивідуальності дитини, створення умов для її самовияву і самовизначення.

Важливим аспектом проблеми спочатку профільного, а потім професійного самовизначення

особистості є необхідність належної когнітивної підготовки підлітків, які до 14–15 років уже повинні володіти загальнонавчальними вміннями і навичками, мати досвід творчої діяльності, міцні базові знання [14]. Істотну роль відіграє й необхідність формування в учнів готовності робити вибір, здатності до перепрофілювання у випадку помилкового вибору. Цій проблемі за кордоном приділяється значно більше уваги, ніж в Україні. У розвинутих країнах дітей спеціально навчають здійснювати правильний вибір з альтернативних варіантів, ретельно обмірковуючи, передбачаючи можливі наслідки прийнятого рішення.

У вітчизняній системі шкільної освіти питання виховання в учнів здатності робити вибір, зокрема щодо подальшого життєвого шляху, приймати нестандартні рішення, відповідати за них лише набувають актуальності. Щоб зі стін школи виходили випускники, котрі вміють робити правильний вибір, самостійно і критично мислити, самодостатні, відповідальні, підготовлені до свідомої й ефективної діяльності в різних галузях життя, вчителям і науковцям треба відійти від орієнтації на «середнього учня», від формування «масоподібної» особистості [9, с. 9]. Тож диференціація навчання на всіх ступенях школи набуває нового забарвлення – урахування необхідності виховання в учнів самостійності та інших позитивних особистісних якостей.

Такий підхід є особливо важливим на етапі основної школи, коли підлітки ще піддаються впливу авторитетних дорослих, які мають не просто передавати їм знання, а навчати вміння здобувати і використовувати потрібну інформацію. Це сприяє формуванню в учнів прагнення до самостійної діяльності, потягу до вивчення певних навчальних предметів і оволодіння певними видами діяльності, що суттєво для вибору індивідуальної освітньої траєкторії та відповідно профілю навчання під час допрофільної підготовки. Диференціація змісту навчання на цьому етапі набуває особистісного спрямування не лише завдяки опануванню змісту, передбаченого стандартом освіти, а в основному завдяки варіативному компоненту змісту, відомостям, засвоєним учнем у процесі опрацювання самостійно знайденої цікавої для нього інформації, зазвичай пов'язаної з певною науковою галуззю. Диференціація змісту на допрофільному етапі полягає і в поступовому збільшенні освітнього компонента змісту навчання. Вона допомагає спочатку профільному, а потім і професійному самовизначенню. Поступово *роль процесів диференціації в основній школі зростає і набуває значення дидактичного принципу*. Він стає *провідним* у допрофільній підготовці учнів основної школи. Проте для її успішного здійснення необхідне дотримання ще й таких вимог: особистісно орієнтована спрямованість усіх складових допрофільної підготовки; варіативність змісту і свобода обрання курсів за вибором, які полегшують учням реалізацію свободи щодо профільного і професійного самовизначення;

психологічний супровід і педагогічна підтримка індивідуальності учнів; активність школярів щодо профільного самовизначення, відкритість системи допрофільної підготовки (вільне відвідування курсів за вибором, проведення атестації і комплектування профільних класів) [4, с. 176].

Отже, у допрофільній підготовці принцип диференціації забезпечує, з одного боку, свободу вибору варіативного компонента змісту навчання, а з іншого, передбачає диференціацію змісту щодо вікових та індивідуальних особливостей учнів. Нині спостерігається перехід від моделі уніфікованого змісту навчання до особистісно орієнтованої моделі варіативного змісту. Будь-яка модель навчальної діяльності сьогодні розглядається як взаємодія в системній тріаді «вчитель – учень – навчальний зміст», тобто зміст є складовою в структурі навчальної діяльності. В основній школі навчальні предмети вивчаються на одному рівні – рівні стандарту освіти. Тому орієнтація на розвиток особистості учня з урахуванням його індивідуальних особливостей, запитів, мотивів, уподобань може відбуватися насамперед за рахунок диференціації варіативного компонента змісту та обраного учнем рівня опанування змісту предмета, а також досвіду вчителя в процесі викладання основного курсу.

Зміст освіти має постійно оновлюватись у зв'язку зі стрімким розвитком технологій у всіх сферах людської діяльності та розвитком економіки. Стратегічними орієнтирами розвитку варіативності змісту освіти є перехід від предметоцентризму до педоцентризму, згідно з яким головним вважається особистісно орієнтований підхід, спрямований на розвиток задатків і здібностей кожного учня, а також перехід від традиційних до інноваційних способів висвітлення змісту, тобто орієнтація не на передачу інформації, а на вміння її здобувати, виробляти потребу застосовувати знання. Прояв цієї тенденції – виявлення ключових компетенцій у конкретному змісті та освітніх галузях.

У сучасному навчально-виховному процесі диференціація змісту відбувається як за концептуальними підходами до його формування, так і за варіативністю, дозованістю та доступністю навчальної інформації. Щодо формування змісту існують різні концептуальні підходи. Серед вчених-педагогів є прихильники фундаментальності змісту освіти (С.У. Гончаренко, О.О. Карпов, В.М. Монахов), які вважають, що спеціальну підготовку можна будувати лише на базі ґрунтовної загальноосвітньої, тобто перш ніж застосовувати певні знання на рівні компетенцій, треба спочатку ці знання здобути. Отже, головним вони вважають оволодіння учнями основами наук. Зрозуміло, не всі учні стануть ученими, але основи наукового знання знадобляться всім [1, с. 11]. Ми поділяємо цю думку, особливо щодо вивчення навчальних предметів, в основі яких лежить відповідна форма руху матерії, а саме природничих (фізики, хімії, біології тощо). Ці предмети вивчаються в основній

школі, на допрофільному етапі, і забезпечують рівень стандарту освіти.

Проте сьогодні виникло нове соціальне замовлення щодо змісту освіти. Це виявляється в змінах у бік культурологічного підходу, прихильниками якого стали В.В. Краєвський, І.Я. Лернер, М.М. Скаткін та ін. Вони вважають, що знання є тільки одним з компонентів змісту поряд з іншими формами людської свідомості. Пріоритети в його побудові змістились із суспільних компонентів на особистісні, які поки що мало відбиті в змісті шкільної освіти. Одним з можливих шляхів розв'язання цієї проблеми є компетентнісний підхід, який може надати змісту загальної освіти діяльнішу, практично орієнтовану спрямованість. З цих позицій посилюються диференційований і аксіологічний аспекти змісту, що має усунути його відірваність від реалій життя і забезпечить можливість саморозвитку й самореалізації особистості. Культурологічну концепцію освіти підтримують дедалі більше фахівців [3; 11].

З цих позицій на допрофільному етапі цілі основної школи зводяться до формування загального, цілісного уявлення про світ, набуття досвіду діяльності, підготовки до свідомого і відповідального вибору шляхів життєвого і професійного самовизначення [3]. Згідно з цими цілями на допрофільному етапі варіативна частина змісту дає більше можливостей для диференціації і не лише за рівнями навчання, а й за інтересами, мотивами, метою і цінностями для кожного учня. Диференціація за цілями профілювання має відбуватись у заданому природою дитини генетичному полі. Сьогодні зміст освіти розглядається як засіб розвитку особистості, а не як самодостатня мета школи. За В.С. Ледньовим, зміст освіти – це зміст процесу прогресивних змін властивостей і якостей особистості, необхідною умовою якого є певним чином організована діяльність [8, с. 54]. Орієнтація на особистість учня змінила вектори освіти: суттєвим є не стільки навчання, скільки учіння як індивідуальна діяльність учня з дозованою корекцією і підтримкою вчителя.

Отже, необхідно створювати умови для розвитку підлітка без штучних перешкод. Педагоги мають пам'ятати, що об'єктивне зростання освітнього компонента змісту на допрофільному етапі може призвести до перевантаження інформацією. Тож її диференціація за інтересами учнів (у варіативному компоненті), з одного боку, зменшить навчальне навантаження, а з іншого – не відіб'є бажання учня займатись улюбленим предметом і відповідно полегшить вибір профілю навчання. Допомога учням основної школи у виборі профілю, вивченні їхніх інтересів має бути комплексною (психологи, вчителі, батьки). Вона здійснюється за умови диференціації: а) навчальних можливостей учнів, рівня складності та обсягу навчальної інформації при оптиміальній організації навчального процесу; б) учнівських захоплень, уподобань, інтересів, здібностей, обдарувань; в) гендерних особливостей і врахування їх в

організації процесу засвоєння навчального змісту та виборі профілю навчання.

На етапі допрофільної підготовки спостерігається велика розбіжність уподобань і гнучкість інтересів учнів щодо навчальних предметів. Щоб запобігти стихійній диференціації навчання на цьому етапі, треба допомогти учням визначитися хоча б за галузями знань, встановити їхні домінуючі інтереси. З цією метою й організують короткотривалі курси за вибором, попередньо проводять діагностичне опитування, експертний аналіз навчальної і позаурочної діяльності школярів, індивідуальні бесіди психологів з учнями щодо їхніх профільних і професійних планів. Тематика факультативів і курсів за вибором формується під конкретні групи учнів за їхніми інтересами і побажаннями. Це сприяє більш ефективній підготовці учнів до життя, свідомішому вибору профілю навчання.

Диференціація змісту допрофільної підготовки учнів впливає як з потреб держави у становленні майбутніх фахівців, так і з цілей, мотивів, задатків і запитів особистості. Для майбутньої реалізації випускників у житті диференціація змісту освіти в основній школі, як і сам етап допрофільної підготовки учнів, виявляється не менш важливою, ніж етап профільного навчання в старшій школі.

У зв'язку з цим сьогодні прийнято (за В.В. Краєвським і А.В. Хуторським) виокремлювати п'ять рівнів засвоєння змісту освіти: 1) загального теоретичного уявлення; 2) навчального предмета; 3) навчального матеріалу; 4) практичної діяльності навчання (педагогічної дійсності) – «вчитель – учень – матеріалізація змісту»; 5) змісту освіти як результат навчання, результат діяльності та власного надбання особистості учня. Тобто враховується діяльнісний компонент змісту, особистісний досвід учня. Цей рівень підсумковий, він орієнтований на результат освітнього процесу, коли зміст стає особистим надбанням учня [6]. На нашу думку, диференціація найбільше стосується 3–4-го рівнів, на яких, згідно з принципом диференціації, мають створюватися підручники, дидактичні матеріали, гнучко вибиратися методи і засоби навчання, конкретизуватися види діяльності учнів (пізнавальної, трудової, ціннісно орієнтованої тощо). У допрофільній підготовці це особливо має враховуватися, оскільки набуття особистісного досвіду полегшує учню вибір спочатку сфери улюбленої діяльності, а потім вибір профілю навчання.

Сьогодні вважається, що зміст освіти не зводиться до набору відомостей, які учню належить вивчити і відтворити. Навчання «вічних істин» необхідне, але без уміння оновлювати оперативну частину свого культурного досвіду учень не може вважатися підготовленим до життя. *Знання як предмет людської культури мають виконувати підрядну, інструментальну роль у набутті компетентності* [12]. У зв'язку з цим діяльнісний аспект змісту набув у наш час особливо важливого значення, адже постало завдання виховання особистості,

здатної приймати відповідальні рішення, швидко діяти, переорієнтовуватись у середовищі, яке швидко змінюється. Тому згідно з новими цілями навчання, що не обмежуються знаннями, вміннями і навичками, зміст повинен бути зорієнтованим на розвиток розуму, самостійності, творчих здібностей, на забезпечення профільного, а далі професійного самовизначення особистості, створення умов для її самореалізації. А оскільки кожна особистість має свободу і право вибору свого шляху в житті, то й зміст навчання потрібно вибудовувати згідно з принципом диференціації. Отже, сучасний зміст освіти має бути максимально особистісно зорієнтованим для досягнення особистістю основних цілей освіти, забезпечення її самовизначення і самореалізації в житті. Це підтверджує необхідність диференціації змісту навчання в цілому і на допрофільному етапі зокрема.

Необхідність диференціації в допрофільній підготовці не викликає сумнівів, а оскільки в структурі процесу навчання зміст навчання – один з основних її елементів, то він має також диференціюватися. Навіть інваріантний компонент може відрізнитися для роботи в різних групах, а іноді й для окремих учнів за обсягом, складністю, характером запропонованих для виконання дій, ступенем самостійності тощо. А варіативний компонент тим більше диференціюється, адже учні здійснюють вибір елективних курсів, факультативів відповідно до своїх інтересів, нахилів, уподобань. Оскільки важливим напрямом диференціації змісту є використання міжпредметних зв'язків, то зміст курсів за вибором у допрофільній підготовці має також враховувати й міжпредметний компонент. Адже для розв'язання певної комплексної проблеми учень використовує цілісні знання, набуті з різних споріднених предметів і життєвого досвіду. Тому з метою забезпечення функціональності знань і вмінь, швидкої мобілізації свого особистісного потенціалу для вирішення певних завдань та розумного і доцільного перетворення дійсності необхідним є міжпредметний компонент, який і на допрофільному етапі основної школи відіграє свою позитивну роль.

Принцип диференціації вдало «спрацьовує» і в процесі використання проективного підходу до засвоєння змісту навчання. Вже в основній школі (на діагностично-прогностичній стадії) учнів можна залучати до дослідницької діяльності на доступному і посиленому для них рівні. При виконанні групового завдання учні самодиференціюються на «генераторів ідей», «розробників проекту», «виконавців», «обробників інформації» із застосуванням інформаційно-комп'ютерної техніки тощо. Проективна технологія є активним засобом формування інтелектуально-творчої особистості. Завдання вчителя – створити умови, що стимулюють учня до розвитку інтелектуально-динамічного потенціалу і забезпечують формування стійкого інтересу до певних предметів і галузей знань, а потім – вибору

профілю навчання. Цьому сприяє й відвідування учнями закладів додаткової освіти (студій, секцій, гуртків тощо). Чим раніше виявляються нахили і здібності підлітка, тим краще їх розвивати надалі.

Отже, в цілому принцип диференціації навчання залишається провідним на допрофільному етапі основної школи.

Література

1. Гончаренко С.У. Фундаменталізація освіти як дидактичний принцип / С.У. Гончаренко // Шлях освіти. – 2008. – №1. – С. 2–6.
2. *Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Иванова Е.О. Содержание образования: культурологический подход / Е.О. Иванова, И.М. Осмоловская, И.В. Шалыгина // Педагогика. – 2005. – №1. – С. 13–19.
4. Кизенко В.І. Зміст допрофільної підготовки учнів основної школи / В.І. Кизенко // Диференціація навчання на різних ступенях загальної середньої освіти: теорія, практика, перспективи: матеріали методолог. семінару АПН України. 20 листопада 2008 року. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 172–177.
5. *Концепція профільного навчання в старшій школі* (Нова редакція) // Інформ. зб. МОН України. – 2009. – Жовтень. – №28–29.
6. Краевский В.В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В.В. Краевский, А.В. Хуторской // Педагогика. – 2003. – №2. – С. 3–10.
7. Кремень В.Г. Передмова (вступне слово президента АПН України В.Г. Кременя) // Диференціація навчання на різних ступенях загальної середньої освіти: теорія, практика, перспективи: матеріали методолог. семінару АПН України. 20 листопада 2008 року. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 6.
8. Леднёв В.С. Содержание образования / В.С. Леднёв. – М.: Педагогика, 1989. – 264 с.
9. Ляшенко О.І. Диференціація як основоположний принцип шкільного навчання / О.І. Ляшенко // Диференціація навчання на різних ступенях загальної середньої освіти: теорія, практика, перспективи: матеріали методолог. семінару АПН України. 20 листопада 2008 року. – К.: Пед. думка, 2009. – С. 9–12.
10. Осмоловская И.М. Дифференциация обучения в общеобразовательной школе / И.М. Осмоловская // Современная дидактика: Теория – практике / под науч. ред. И.Я. Лернера, И.К. Журавлёва. – М.: Изд-во ИТПи МНО РАО, 1993. – 228 с.
11. *Основи наукового образования в современной школе* (Круглый стол) // Педагогика. – 2004. – №10. – С. 3–27.
12. Руденко В.Н. Культурологические основания целостного содержания высшего образования / В.Н. Руденко // Педагогика. – 2003. – №8. – С. 26–31.
13. Сікорський П.І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання / П.І. Сікорський. – Л.: Каменяр, 1998. – 196 с.
14. *Упровадження допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів* (Методичні рекомендації) // Інформ. зб. МОН України. – 2008. – №19–20–21.

Анотації

Людмила ЛИПОВА, Михайло ВОЙЦЕХІВСЬКИЙ, Поліна ЗАМАСКІНА

Диференціація як провідний принцип допрофільної підготовки учнів основної школи

У статті висвітлюються основні вектори диференціації навчання, особливості диференційованого навчання в умовах профілізації освіти, забезпечення принципу диференціації навчання у допрофільній підготовці учнів, наголошується на необхідності створення умов для диференціації навчання з метою допомоги учням основної школи у виборі профілю навчання, розглядається диференціація змісту навчання для забезпечення профільного самовизначення особистості та її подальшої професійної самореалізації.

Ключові слова: диференціація, диференційоване навчання, допрофільна підготовка, зміст освіти, самореалізація особистості.

Людмила ЛИПОВАЯ, Михаил ВОЙЦЕХОВСКИЙ, Полина ЗАМАСКИНА

Дифференциация как основополагающий принцип допрофильной подготовки учащихся основной школы

В статье освещаются основные векторы дифференциации обучения, особенности дифференцированного обучения в условиях профилизации образования, обеспечение принципа дифференциации обучения в допрофильной подготовке учащихся, подчёркивается важность создания условий для дифференциации обучения с целью помощи учащимся основной школы в выборе профиля обучения, рассматривается дифференциация содержания обучения для обеспечения профильного самоопределения личности, ее дальнейшей профессиональной самореализации.

Ключевые слова: дифференциация, дифференциация обучения, дифференцированное обучение, допрофильная подготовка, содержание образования, самореализация личности.

Lyudmyla LYPOVA, Mykhaylo VOYTSEKHIVSKY, Polina ZAMASKINA

Differentiation as the leading principle of pre-profile training of pupils at secondary school

The article enlightens basic tendencies of differentiation of school education, peculiarities of differential education under circumstances of profilization of school education, ensuring of the principle of differentiation of school education in pre-profile training of pupils; it lays the stress on necessity of creating conditions for differentiation of school education in order to help pupils at secondary school to choose the profile of education, differentiation of content of education is scrutinized to ensure the profile self-determination of personality and its further professional self-realization.

Keywords: differentiation, differentiation of school education, differentiated education, pre-profile training, content of education, self-realization of personality.